

BOLYONGÁS ÍRÓSZEREPBEN

V A R G A Z O L T Á N

John Updike: *Bech bolyong*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999

Vallomással kezdeném: nem vagyok kedvelője a „belterjes” irodalomnak. Némi pontosítással szólva az irodalomközpontúnak, az irodalomból táplálkozóknak, mindenekelőtt az ilyen prózának, novellának, regénynek. Legkevésbé a posztmodernként aposztrofált, irodalmi allúziókkal, áthallásokkal, vendég-szövegekkel, parafrázisokkal stb. megtűzdeltnek, bármennyire örömteli felismeréseket, rádöbbenéseket kínáljon is akár a csak annyira is vájtfulúeknek, amennyire jómagam is az lennék – miközben azokat rekeszti ki az irodalomból, akikhez az irodalomnak tulajdonképpen szólnia kellene: a nem „szakértőket”. Így, igen, hiszen az irodalom hatástalanná mindig akkor lesz, ha szakértővé kell válnunk élvezéséhez. Nem mintha a „Mikor hatásos?” nem lenne kérdés . . . Ámde itt most inkább arról talán, hogy a fenti válfajjal szemben az irodalomról szóló, az irodalmat tárgyul választó irodalmat némileg mégiscsak közelebb érzem magamhoz. Akkor is, ha író-hős áll középpontjában. Amit egyébként „az irodalom” maga sem nagyon szeret, de nem szeretett régebben sem, ezért lett a szerzői alteregóként kezelhető művész-hősökből valamikor festő, szobrász vagy zeneszerző, ennek megfelelően áttételes témakezeléssel is – boldog idők, mikor még a képzőművészetet és a kortárs zenét komolyan lehetett venni, s olyképp kezelni, hogy a laikus számára is mondjon valamit. Érthetőt vagy érthetlent, de izgalmasat, úgy, ahogy az Thomas Mann *Doktor Faustus*ának nyomán követhetetlenül lenyűgöző zeneelméleti és zeneszerzés-tudományi fejtegetései esetében is történik. Függetlenül attól, hogy az olvasó a regény olvasása közben döbben-e rá, avagy évtizedekkel később értesül róla csupán, hogy Adrian Leverkühn zeneszerző alakja mögött számos döntő vonatkozásban Friedrich Nietzsche figurája rejtőzik.

Alkalmasint utolsó sikeres példajaként az ilyenféle álcázó mutatóványoknak. Mert azóta az álcázás átlátszóbb, s az író mint regényhős vállalhatóbb lett. Alighanem az irodalom és az írói szerep bizonyos megrendülésével, problematikussá válásával is összefüggésben.

Számomra akkor is ide kíváncszón, ha a magyarul nemrég megjelent, de igazán újnak nem mondható Updike-művet (*Bech bolyong*) nem szükséges ennyire komolykodó kezdő sorokkal felvezetni. Akár azért sem, mert Updike írófigurája, Henry Bech, monumentalitás dolgában innen marad a Thomas Mann-i arányokon, de ugyanennyire azért is, mert nem ilyen igénnyel készült. Ámde „szerzőileg szintetizált” figuraként olyan illusztris alkotók alakját olvasztva egybe, mint Norman Mailer, Bernard Malamud, Saul Bellow, Philip Roth vagy éppen a jiddis nyelvű irodalom utolsó mohikánja, Isaac Bashevis Singer, hogy csupán a tájunkon legismertebb neveit említsük a zsidó származású (és részben tárgyú) neves amerikai írók népes hadának. Lévén, hogy a valójában nem létező, illetve csupán a nem zsidó, sőt jellemzően New England-i, fehér-angolszász-protestáns (a beavatottak számára: WASP) Updike szellemi gyermekeként napvilágot látott Henry Bech ugyanis mintha csak ezek egyike lenne. Képzeltbeli alkotóként első regényének kirobbanó sikerével együtt, amit azonban kevésbé kedvező fogadtatásra lelő, sőt a kritika által ledorongolt művek követnek, okkal, ok nélkül váltva ki hallgatásba hanyatló elbátortalanodást szerzőjükből, s terelve pályáját mellékvágányra. Elképzelhetően súlyos egzisztenciális következményekkel is járót, ha ki nem derülne, hogy odaát, az óceánon túl, az írói szerep, az egyszer elnyert írói titulus, létfenntartás szempontjából is mást jelent, mint kevésbé szerencsés tájakon, netán kis nyelvhez is kötötten. Éppen csak kollégiumokban, főiskolákon, egyetemeken megtartott irodalmi rendezvények, vetélkedők, felolvasások, vitáestek részeseként kell működni, tévé-képernyőre kerülni, kellőképpen „nyüzsgönni”, ha úgy tetszik. Vagy akár a szuperhatalmi haza kulturális „utazó nagykövet”-ének szerepét is vállalni – éppen attól a mérsékelt ellenzékiiségtől, látszat-baloldaliságtól megtámogatva, ami az Újvilágban „liberális”-ként ismeretes, és ami különösen a hidegháború enyhébb szakaszaiban számított jó ajánlólevélnek nem csupán a „vasfüggöny mögött”, hanem a „harmadik világban” is hasonlóképpen. Akkor is bőséges élményanyagot, gyakran szerelmi kalandokkal is fűszerezett nyújtva, ha a belőle megszületendő mű egyelőre még várat magára, vagy éppen végképp azzal fenyeget, hogy semmivé válik. És hát a különböző fellépések tiszteletdíjait arrafelé, a mi fogalmaink szerint bőven mérik, nem beszélve arról, hogy szegény tájakra vetődötten gazdag ország polgára szegényen is gazdagnak számít. Vagyis az ilyenféle kényszerpálya akkor sem igazán szánalomra okot adó, ha nemigen járhat lélekemelő közérzettel bármely magát elhivatottnak érző író számára. Henry Bech számára

sem tehát, belőle is fakad szüntelenül önmaga tudatában lévő, olykor keserű, ámde élelmesnek is mondható iróniája. Nem utolsósorban éppen Updike szeretetteljesen alakformáló szerzői iróniájának is köszönhetően bontakozva ki érzékletesen, s éppen tévelygéseiben rokonszenves figuraként vonulva végig a könyvön.

Updike ezúttal is mellékterméknek minősíthető könyvén, amelyet egyébként (amennyiben ezt egyáltalán fontosnak tartjuk) nem is könnyű éppen műfajilag helyére tennünk. Eleinte ugyanis kissé riportba hajló novellafüzérnek hat, később egyfajta pikaeszk regény benyomását kelti, hogy a végén már-már komplett, „igazi” regénnyé kerekedjen ki. Valószínűleg azzal összefüggésben, hogy nem igazán előre megfontolt szándékkal született, hanem mintegy önmagát íratta tovább. Először „Oroszországban”, pontosabban a hatvanas évek Szovjetuniójában utaztatva hősét, méghozzá „gazdagon”, hála az ott megjelent műveiért rázúdított, de az ország határain túl hasznavehetetlen rubelözönnek. Semmivel sem kevésbé gazdagodva azonban tapasztalatokban sem, még ha megbízatásának kényessége miatt vacogó tolmácsnőjének néma felajánkozását ekkor el is mulasztja még észrevenni. Hogy a következő fejezetben a latinosan életvidám Románia „Oroszország után egész civilizáltnak” tűnjék. Főleg azután, hogy Bechnek sikerül a melléje rendelt protokoll-írók, valamint a securitatus sofőrje társaságát magáról leráznia, és az irodalmi élet hitelesebb képviselőivel nemcsak összekerülnie, de társaságukban egy bukaresti mulató jóvoltából, az éjszakai élet balkáni változatával is megismerkedni. Elkerül azonban Brassóba is, itt figyel föl arra, hogy az ország egyes részein magyarul is beszélnek, „mivel Erdélyt Magyarországtól csatolták el a háború után”. Ennyi erről, de népünkről és államáról általában is, nyilván amiért Bech, illetve nyilván megalkotója is, elmulasztja a tábor legvidámabb barakját, a gulyás-kommunizmus országát is útba ejteni, gyaníthatóan őszinte sajnálatunkra. Mindenesetre az ezután következő bolgár fejezet, benne egy finoman megrajzolt költőnővel, akiben Bech egy pillanatra álmai asszonyát véli fellelni, azt, akinek megjelenésére mindig is számított, éppen csak arra nem, „hogy a nő itt bukkan fel, ebben a távoli és elgyötört országban, ebben a reggeli fényben . . .” Novellatéma ez a javából, fanyar líraiságában önálló életet is képesen élni, függetlenül a könyv egészétől, amely e részt követően mintha Henry Bech alakjának, világutazói szerepének háttereként kezdene el kibontakozni. Hazai, azaz Államok-beli gyökereit vagy inkább gyökértelenségét mutatva meg, kezdve élettársváltásának metszéspontjával, melyet követően először még indignálódva utasítaná el egy leánykollégium fellépésre szóló meghívását, melynek utóbb makacsnak mutakozó írói impotenciájától fenyegettetve, végül mégiscsak kénytelen lesz eleget tenni. Nehezen múlt viszolygással, mint első, sikert arató regényének angliai kiadásával összefüggő londoni látogatásakor is, ahol egy drogmaffia-

tagként működő fiatal arisztokrata hölgygel kerül kapcsolatba. Egyre inkább egyfajta „szellemi parazita” életmóddal jegyzi el tehát magát, aminek nyomasztó volta főleg azután válik számára nyilvánvalóvá, hogy kétszeri „mennymenetelének” történetét is alkalmunk nyílik megismerni. Két látogatásával Amerika szellemi nagyságainak „Pantheon”-jában: először még kiskamaszként, ígéretes csemetéjét sikerigénnnyel megfertőzni kívánó, ambiciózus anyja kíséretében, másodszor viszont holtpontnak is mondható „beteljesülése” alkalmával, amikor is a szóban forgó, kiérdemesült nagyságokból, többé-kevésbé szklerotikus kriptaszökevényekből álló társaság – viszonylag még fiatalon – őt is beválasztja tagjainak sorába. Úgyhogy Kanadában, Ausztráliában, Dél-Koreában, különböző afrikai és latin-amerikai országokban tett látogatásaira (ahány kikötő, annyi lány) már személyisége genezisének ismeretében kísérhetjük el, s lehetünk tanúi különböző élményeinek, gyakran vitáinak a rendezvények hallgatóságával, pl. a rasszizmusról, olykor „haladó” mivolta ellenére is kitevé a nincstelenség gazdagokat illető ellenszenvének. Ellenben Izraelben tett látogatása során ő az, aki sokkal kevésbé lelkesedik a Szentföldért időközben hitvestársi rangra emelkedett, angolszász-keresztény élettársánál, amiképpen valahogy ambivalensen viszonyul tulajdon zsidóságához is, mintha inkább szabadulni szeretne tőle, semmint kötődni hozzá – még ha Izrael állam polgáraitól úgy vélekedik is, hogy az ország „Nekik (. . .) azért szent, hogy föld; tizenkilenc évszázad kóborlás után a zsidóknak van végre egy helyük, amire azt mondhatják; oké, itt van, ez a hazánk.” Nem hiszem, hogy egy keresztény ezt valaha is megérthetné. Sokkal inkább otthon érzi magát Skóciában, melynek letűnt kelta kultúráját a magáéval inkább rokonnak érzi, még ha, világjárói felülnézetből tekintve rá, nem is mulasztja el megjegyezni, miképpen is űzték el a Skót Felföld juhtenyésztő nagybirtokosai a vidék krumplitermelő parasztjait. Részesei lehetünk azonban kimerítő dedikálási kálváriájának is, amikor reklámcélból, de megint csak tisztos díjazás ellenében, futószalagon kell kézjegyével ellátnia valamikor sikerregénye újbóli kiadásának több ezernyi példányát. Miközben agyában sokszor abba hagyott és újra kezdett, s ezért Luca székeként készülő regényének eseményei és alakjai kavarnak, ismételten változva és átalakulva – ami az utóbbiak közül a nőneműeket illeti, többnyire aszerint módosulva, hogy melyikük lehetséges modellje foglalkoztatja éppen fantáziáját. Hogy miután, hála a házasság gályapadjának, regénye ne csupán elkészüljön és megjelenjék, de kellő sikert is arathasson. Mondjuk talán úgy, hogy az elvárásoknak és befektetéseknek megfelelően, ami ez esetben mind a kritika, mind az olvasóközönség részéről a kellő elismerést jelenti, hála a beindított reklámgépezet megfelelő működésének. Úgyhogy mindössze egy a baj: egyedül Bech érzi regényét rossznak, tipikus bestsellerjelenségnek.

Miközben mi Updike könyvét ekkor már komplett, kikerekedett regénynek érzékeljük, melynek tárgya tulajdonképpen az írói szerep sajátos eltorzulása, deformálódása a mindenekfeletti üzlet nyomása alatt, mondhatjuk úgy is, hogy az „irodalom nyomorúsága”. Még ha mi innen, a magunk távollattalanságából, nem kis irigységgel is tekinthetünk erre a nyomorúságra. Vagy akár arra a másfajta légkörre is, aminek köszönhetően Bech zsidósága is más megvilágításban mutatkozik meg, mint amilyenek az itt, előítéleteket makacsul őrző, s gyakran túlérzékenységet kiváltó közép-európai égaljunk alatt mutatkozna. Természetesen olyan nem zsidó szerző zsidó hőst minden bántó éltől mentesen megmutató műve esetében is, amilyen Updike regénye. Updike ugyanis sajátos módon, hőse önbíráló hajlama és ezzel összefüggő rossz közérzete révén válik regénye írófigurájának (végső fokon tehát tulajdon alteregójának) bírálójává, méghozzá olyképpen, hogy az általa képviselt jellegzetesen amerikai zsidó életérzés egyben annak a WASP-attitűdnek is kritikája lesz, amit viszont Bea, Bech barátnője-felesége testesít meg a regényben. Vagyis Updike ilyenformán két értékrendet is szembeállít és összemér egymással, nem utolsósorban a hősében magára öltött elidegenítő jelmez segítségével. Legfőképpen mégiscsak Bech zsidó voltának, világlátásának megmutatásában remekelve, bizonyára személyes ismeretségeinek jóvoltából is, ámde mindenekelőtt nyilván a vizsgálata tárgyává tett íróvonalat műveinek tulajdon tudatában átszűrt tömény párlata révén. Amennyiben az elcsépeltnek számító tükrözélmélet-hez ragaszkodunk, mondhatjuk úgy is: „kettős tükör” segítségével. Tükörben tükröződő tükörkép által.

Sziromai Károlyt búcsúztatja 1972 októberében Verbászon